

## Én, narratíva, megértés

### Adalékok a narratív én filozófiai elméletéhez

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.16330>

A narratívában való gondolkodás és a kommunikáció egymással összefüggő, jelentés- és énformáló folyamatok. Az eseményeket, cselekvéseket, gondolatokat és érzéseket időben strukturált sorozatként megjelenítő és értelemmel felruházó narratívák olyan gondolkodási sémák, amelyek konstitutív rendeltetéssel bírnak az ember pszichológiai valóságát illetően is. Más szóval, a mindennapi közlési és értelmezési aktusainkat behálózó narratívák nem pusztán a világ megismerésének eszközei, de énformáló, az önértelmezési folyamatok alapját jelentő struktúrák is. A narratíváknak e sokak (Dennett, Brunner, Kerby, Menary, Gallagher, Turner, Lakoff, Johnson, Goldie, McAdams, Hutto stb.) által feltételezett lényegi szerepe jegyében más és más magyarázatok születtek az én narratív konstrukciójának alapjairól és módjáról (Pléh 2020). Egyesek, mint például Alasdair MacIntyre (1981), Paul Ricoeur (1991a, 1991b), Peter Goldie (2000), Dan McAdams (2001), Jerome Bruner (2004) vagy Tengelyi László (1998, 2012), az ún. autobiografikus narratíva fogalmának elemzésével kívánnak rávilágítani arra, hogy a gondolkodás történetmesélő funkciója meghatározó jelentőséggel bír az én és az identitás formálásában. Eszerint olyan narratívákat mesélünk életünkéről és önmagunkról, amelyek egyidejűleg jelenítik meg a múltat és láttatják életünk jövőbeli irányát, kibontakozását. Az én ebben a megközelítésben nem pusztán egy olyan szubjektum, amely a tapasztalás mögött áll, és egységbe rendezi azt, hanem a pszichés világhoz erősen kötődő narratív gondolkodás gyümölcse. McAdams szerint az identitás maga az élettörténet, amely számtalan autobiografikus narratíva metszéspontján születik meg. Amennyiben elsődleges nyelvi terminusokban gondolkodva közelítjük meg ezt a narratív funkciót, ezek a reflexív élettörténetek leginkább olyan elbeszélések analógiájára foghatók fel, amelyekben a narrátor egyúttal a történet főszereplője is (Brunner 2004).

Mások, mint például Shaun Gallagher (2000), Richard Menary (2008), Scalise Sugiyama (2008) vagy Daniel Hutto (2009, 2016), a narratívák énkonstituáló szerepére a narratív gyakorlat, az interszubjektív vagy népi pszichológiai narratívák irányából kísérelnek meg rávilágítani. Ezeket az interszubjektív narratívákat elsődlegesen azért alkotja meg az individuum, hogy a kommunikáció folyamatá-

ban megértse mások indítékait és az indítékok háttérében rejlő propozicionális attitűdöket. E narratíva-típusok az önértelmezés folyamatában válnak énkonstituáló struktúrákká, amikor az individuum saját cselekedeteire reflektálva használja fel őket az intencionális ok-okozati viszonyok reprezentációiként. Az ilyen módon konstituált énnak azonban korántsem származtatott az intencionalitása, hiszen az őt formáló narratívák révén mentális állapotok hálózataként érez, gondolkodik és cselekszik.

Tanulmányomban tehát a narratívákat egyszerre tekintem énkonstituáló struktúráknak és a kommunikációs folyamatok eredményességét biztosító értelmezési kereteknek. Az ennek az állásfoglalásnak a megalapozására kidolgozott modell révén egyúttal pozicionálni kívánom álláspontomat a narratív én elméletét meghatározó episztemológiai, pszichológiai vitákban, a narrativizmus filozófiájának különböző irányait kijelölő hipotézisek sorában is. Mint arra a későbbiekben felhívom a figyelmet, e viták alapvetően az én és a narratíva viszonyának eltérő megítéléséből fakadnak, és két, egymástól világosan elkülöníthető álláspontot (a fiktív ént konstituáló narratívák koncepciója, a megtestesült ént formáló narratívák hipotézise) körvonalaznak a tudatfilozófia, kognitív tudományok és a pszichológia területén. A narratív én elméletével kapcsolatos filozófiai álláspontok áttekintését követően amellett fogok érvelni, hogy a narratívák intersubjektív és énkonstituáló funkciója explicit és implicit narratívaszintek együttes létezésére, kölcsönhatására vezethető vissza. Ennek során egyúttal választ keresek arra a kérdésre is, hogy a feltételezett narratívaszintek egyidejű működése hogyan válhat pillérévé annak a népi vagy naiv pszichológiának nevezett mindennapi gyakorlatnak is, aminek keretében mások cselekedeteit és viselkedését a nekik tulajdonított hitek, vágyak, remények, félelmek és más mentális állapotok jegyében magyarázzuk. Más szóval, arra próbálok rávilágítani, hogy az implicit narratívákat is feltételező értelmezési sémák használata miként tehet képessé bennünket arra, hogy kommunikációs cselekvések során másokat hitekkel, vágyakkal, reményekkel vagy félelmekkel ruházzunk fel, és ennek jegyében értsük meg a közvetített üzeneteik háttérében rejlő kommunikációs intenciókat, illetve minősítsük racionálisnak és ezáltal bizonyos feltételek fennálltával megjósolhatónak mások cselekedeteit.

## I. A NARRATÍV ÉN FILOZÓFIÁJA

Mint arra a fentiekben is utaltam, a narratív én elméletét meghatározó episztemológiai, pszichológiai viták az én és a narratíva viszonyának két, egymástól jól elkülöníthető felfogását körvonalazzák. Az első álláspontot nevezzük a *fiktív ént konstituáló narratívák koncepciójának*, vagy Richard Menary kifejezésével élve „absztrakt narratív magyarázatnak” (Menary 2008). Eszerint a „narratívák gravitációs középpontjaként” (Dennett 1991. 1998) funkcionáló én pusztán

absztrakció, az autobiografikus narratívák centrumában megszülető fiktív karakter. Ennek a többek között Daniel Dennett (1991) és Daniel J. Velleman (2006) által képviselt, fikcionalista elképzelésnek a háttérében az az alapvetés húzódik, hogy az én végső soron nem más, mint a testi tapasztalatokból és tevékenységekből származó, fiktív kreáció. Mint Dennett fogalmaz, az én „számítatlan tulajdonítás és értelmezés által meghatározott absztrakció” (Dennett 1991. 427), egy olyan folyamat gyümölcse, amelynek eredményeként az aktív, cselekvő organizmus mentális modelleket alkot mind a környezetében található entitásokról, jelenségekről, mind önmagáról. Az én tehát lényegét tekintve egy modell, a cselekvései révén a környezetével kölcsönhatásban lévő organizmus olyatén reprezentációja, amelyet a testi, mentális folyamatokra vonatkozó, éntulajdonításokkal és -interpretációkkal kapcsolatos narratívák együttese konstituál. Azaz az én nem a testi, mentális tapasztalatok megtestesült alanya, nem azonos az élő testtel, hanem pusztán egy, az önértelmezés eszközül szolgáló, narratív fikció, reprezentáció. Az énnel kapcsolatos narratívák tehát a testi, lelki folyamatait értelmezni próbáló individuum mindennapi én-attribúciós és kommunikációs praktikájának elemei; olyan eszközök, amelyek használhatósága szempontjából másodlagos, hogy valós mentális viszonyokra, jelenségekre világítanak-e rá. Az absztrakt entitásként funkcionáló én gyakorlatilag ezeknek a szüntelen történetalkotási és -mesélési aktusoknak a terméke, vagy ahogy tehát Dennett sugallja, az ezek során keletkezett narratívák „gravitációs csomópontja”. Velleman (2006) állítása szerint az énről alkotott koncepció egy olyan narratív reprezentáció, amely valamelyest visszacsatol az individuum viselkedésére, és ilyen értelemben irányítja is annak cselekvéseit. Annnyiban finomítja tehát Dennett koncepcióját, hogy valamiféle kauzális aktivitást, cselekvést és viselkedést befolyásoló szerepet tulajdonít a narratív én-fikciónak. Ettől függetlenül úgy tűnik, egyaránt távol tartja magát attól a Dennett által is kifogásolt karteziánus állásponttól, hogy az én a vele kapcsolatos narratíváktól függetlenül létező szubsztancia lenne, valamint attól a Dennett által ugyancsak elutasított fizikai redukcionista felfogástól, melynek értelmében az én a test vagy az agy egy darabjaként válik meghatározhatóvá.

Ez a Dennett és Velleman írásaiban körvonalazódó én-magyarázat erős logikai szálakkal kapcsolódik ahhoz az ismeretelméleti koncepcióhoz, miszerint a narratíva pusztán a megismerést segítő kognitív eszköz, ami miatt az emberi valóságnak nem lehet inherens narratív tartalma. Ennek az ismeretelméleti narrativizmusnak a lényege az az elgondolás, hogy a narratívák pusztán kognitív eszközök egy korántsem narratív módon szerveződő világ megismeréséhez. Funkciójuk, hogy segítségükkel értelmezhetővé tegyünk a megismert jelenségeket, és értelmes rendbe tudjuk foglalni az emberi valóságot és tapasztalatot. E koncepció szerint a megismert és megérteni kívánt emberi cselekvések, legyenek azok múlt- vagy jelenbéli aktusok, nem hordoznak magukban inherens jelentéseket. Az értelmezendő cselekvések a megismerő által „felhasznált” történetek ré-

vén válnak értelmessé, indokolttá és koherenssé az interpretáció folyamatában. Ezek a történetek tehát olyan, a megismerést segítő instrumentumok, amelyekkel kapcsolatban nem feltételezzük, hogy én- vagy fogalomkonstituáló rendeltetéssel bírnának, azaz a cselekvő valós indítékait, vagy propozicionális attitűdjeit jelenítenék meg. Ez az instrumentalista felfogás persze nem számol azzal az alapvető ellentmondással, hogy ha a megismerő gondolkodását ez a fajta történetorientáltság jellemzi, akkor vélhetőleg a megismerés tárgyát jelentő aktusok hátterében is valamiféle narratíva-központúság rejlik, ami maga után vonja a cselekvőnek azt a szándékát, hogy tetteivel felismerhetővé tegye az intencióját és a propozicionális attitűdjeit megjelenítő narratívákat. Azaz a cselekvések értelmezésekor működtetett jelentéstulajdonítás alapja éppen az a feltevés, hogy a cselekvők elsődleges kommunikációs indítéka az inherens jelentések megragadhatóvá tétele. Az ismeretelméleti narrativizmus hívei ennek ellenére megvannak győződve arról, hogy noha a narratívák fontos szerepet játszanak az emberi valóság megismerésében, nincs konstitutív rendeltetésük az individuumok énképének, identitásának formálásában.

A narratíva episztemológiai modelljének térnyerése egyébként azzal a történelmi megismeréssel kapcsolatos vitával hozható összefüggésbe, amelynek kiindulópontját az az Arthur Danto (1965), Hayden White (1973, 1997, 1999), Louis Mink (1981) és más szerzők által védelembe vett álláspont jelentette, hogy a történelmi magyarázatok retrospektív módon vetítenek narratív sorrendet olyan eseményekre, amelyek egyébként nem hordoznak magukban inherens narratív jelentéseket. Mint Mink hangsúlyozza, a világ nem jól megszerkesztett történetek formájában tárul fel a megismerő előtt, hanem ezeket a narratívákat a megismerő konstruálja, aki abból az általános feltevésből kiindulva tulajdonít e narratíváknak referencialitást, hogy bennük/általuk „maga a világ szólal meg” számára (Mink 1981. 238–239). A történelmi magyarázatok gerincét alkotó narratívákat tehát nem megélik, pusztán elmesélik. E magyarázatok értéke, hogy a megismerendő emberi valóságot nem egy részeire hullott adathalmazként, hanem jól értelmezhető, koherens egységként teszi megismerhetővé és bemutathatóvá, azaz rendet vetít az emberi lét rend nélküliségébe. A történelmi szituációk nem inherens módon „tragikusak, komikusak vagy romantikusak”, hanem az a történész jeleníti meg őket ilyen formán, aki jól értelmezhető, lezárt eseménystruktúrák megalkotásával kíván magyarázatot adni a történelemformáló emberi intenciókról (White 1997. 76). Ezt a történeti gnoszeológia területén kiforrott álláspontot látszik megerősíteni az a kortárs analitikus filozófia, neurológia, kognitív tudomány képviselői körében hangoztatott koncepció is, ami Galen Strawson azon erős kijelentésében ölt testet, miszerint az egyéniség pusztán közvetlenül adott pillanatok egymásutániságából áll össze, s ezért minden, a narratív folytonosság feltárására irányuló önértelmezési kísérlet eltorzítja a valóságot, eltávolít a pontos énmegértéstől, az individuum létevel kapcsolatos igazságtól (Strawson 2004). Strawson Minkkel, White-tal és más szerzőkkel

egyetemben tehát az ellen a felfogás ellen érvel, hogy azért tudjuk narratívák segítségével leírni az emberi cselekvéseket, mert a cselekvők maguk is narratív terminusokban tapasztalják meg életüket.

Akár a fiktív én narrativista koncepciójából, akár az ismeretelméleti narrativizmus általános megfontolásaiból indulunk ki, megválaszolásra vár az a Velleman érvelését is elbizonytalanító kérdés, hogy ha az én pusztán narratív fikcióként funkcionál, miként válhat az intencionális oksági folyamatokat meghatározó tényezővé. Hogyan kapcsolódhatnak az individuum cselekvési tapasztalatai a leírásukra használt narratívákhoz? Milyen viszonyban vannak egymással a mások tetteinek értelmezésekor működtetett interszubjektív narratívák és az én-konstituáló attribúciós narratívák? Többek között az ilyen és ezekhez hasonló kérdések sora és a fiktív én narrativista koncepciója által sugallt válaszok bizonytalansága vezetett el az én és a narratíva viszonyával kapcsolatos másik jól artikulálódó álláspont megszületéséhez, amit nevezzünk a *megtestesült ént formáló narratívák koncepciójának*. Ennek a tudatfilozófiában, kognitív tudományban, pszichológiában mind népszerűbbé váló elképzelésnek (Kerby 1993; Gallagher 2000; Menary 2008; Hutto 2009; Goldie 2012) a lényege, hogy a narratívák révén formálódó én nem pusztán fikció, hanem a testi cselekvéseivel valóságba ágyazott szubjektum megtestesült énje egy olyan valós, prenarratív, minimális én, amely a kommunikációs megértés eszközeként használt, alapvetően interszubjektív természetű, népi pszichológiai narratívák segítségével írható le az önreflexió folyamatában. Az ént ebben a megközelítésben a narráció által megragadható tapasztalatokkal bíró individuum öntudata és az individuum pszichológiai életében szerepet játszó narratívák együttese egyszerre formálja. A környezetével állandó testi, fizikai, cselekvésbeli kapcsolatban lévő individuum megtestesült tapasztalatai olyan, elbeszélésre érett, pre-narratív minőséggel bírnak, amelyek szükségszerűen vonják maguk után a narratívák iránti igényt az önértelmezési folyamatokban. Ezáltal képes a komplex biológiai, társadalmi, kulturális létezőként funkcionáló individuum egy sajátos narratív nézőpont megteremtésével elbeszélni narrációra termett, megtestesült tapasztalatait, észleléseit és cselekedeteit a különböző önértelmezési és kommunikációs szituációkban. Ezek a megtestesült tapasztalatok, észlelések és cselekvések tehát elsődlegesen az én narratív képzetéhez képest. Olyannyira, hogy magukat a narratívákat végső soron a megtestesült tapasztalatok sorozata strukturálja. Ez a megfontolás vezeti a megtestesült én narrativista koncepciójának képviselőit a minimális én fogalmához, ami lényegét tekintve az individuumnak mint a tapasztalat közvetlen alanyának időben kiterjeszthetetlen tudatát jelenti. Mint arra Gallagher (2000) is felhívja a figyelmet, ez a minimális én a környezetével való interakciókba beágyazott testhez kötődő, alapvetően tudatalatti én-tapasztalatok gyümölcse. Hasonló megállapításra jut Dan Zahavi is, aki a minimális ént a tapasztalatfolyam áramlásaként és az ennek során kialakuló intencionális állapotok birtoklásaként határozza meg (Zahavi 2007). A minimális, megtestesült, érző és észlelő én tehát

azoknak a tapasztalatoknak a szubjektuma, amelyek révén a megtestesült élményekkel kapcsolatos narratívákat az individuum a megtestesült és beágyazott észleléseinek sorrendjében tudja rögzíteni (Menary 2008). Az erre a sorrendre irányuló reflexió során a minimális énnel rendelkező individuum olyan narratívákat képes alkotni, amelyek megragadhatóvá teszik az észlelt eredményekhez vezető ok-okozati folyamatokat, és amelyek alapján az individuum narratív módon gondolkodhat például arról, hogy hogyan került egy adott helyzetbe, és esetleg hogyan kerülheti el azt a jövőben. Ezek a narratívák központi szerepet játszanak abban, hogy az individuum a cselekvéseihez vezető indítékokat attitűdjeire, vélekedéseire, vágyaira, valamint a cselekvési szituációk sajátos elemeire reflektálva értékelhesse, és egyúttal motivált is legyen általuk.

A narratív, megtestesült én ebben a megközelítésben tehát nagyon is valós pillére a narrációnak, nem pusztán absztrakció. Vagyis ahhoz, hogy megértsük a narráció lényegét, feltételeznünk kell, hogy létezik egy olyan minimális, tapasztalati alany, akiről az én narratívái konstituálódnak. Ez az alany, mint arra Menary (2008) is felhívja a figyelmet, voltaképpen a megtestesült tapasztalatok és észlelések sorozatából félépült megtestesült szubjektum. A narratív én ennek a szubjektumnak a folyamatos önértelmezési kísérletei nyomán születik meg, mégpedig oly módon, hogy a szubjektum a kommunikáció során a megértés eszközeiként alkalmazott interszubjektív narratívákat saját testi, mentális tapasztalatai leírására használja fel (Menary 2008; Hutto 2009). Azaz a narratív én a beszéd belsővé válásával interiorizálódik, s ezáltal interszubjektív, dialogikus szerkezetet ölt magára. Ilyen értelemben narratív jellege nem a cselekvési, mentális tapasztalatok narratív szerkezetéből, azaz a cselekvések, mentális folyamatok rejtett, belső narrativitásából fakad, hanem abból a tényből, hogy a kommunikációs interakciók, a mindennapi problémamegoldás során működtetett interszubjektív narratívák alkalmasak a környezetébe ágyazott, megtestesült ágens testi, mentális, cselekvési tapasztalatainak megragadására és leírására.

Mindebből az is következik, hogy a narratív én konstrukciójában szerepet játszó narratívák nem a tudat számára elérhetetlen, belső reprezentációs állapotok, hanem a másoknak való történetmeséléskor is használt, interszubjektív eszközök, amelyeket az individuum segítségül hív az önreflexió, önelemzés folyamatában is. Ezért a narratív ént sem valamilyen privát, belső entitásként, független szubsztanciaként kell felfognunk, hanem sokkal inkább egy olyan kapcsolati, interszubjektív módon konstituált jelenséggé, amelyet az individuum testi, cselekvési tapasztalatai táplálnak. E miatt a felfogás miatt tekintjük ezt a Gallagher, Menary, Hutto és mások által egyaránt elfogadott koncepciót mérsékelt narrativista álláspontnak. Képviselői ugyan felismerik, hogy a narratívákat egy valós, megtestesült én tapasztalatai strukturálják, de elutasítják annak lehetőségét, hogy ennek az énnak a tapasztalatai eleve narratív módon struktúrázódnának. Azaz ennek a Hutto által „mérsékeltén értelmezett narratív énfőformálás hipotézis”-nek (Hutto 2016) is nevezett elgondolásnak a lényege, hogy nem a

narratívák alakítják a tapasztalatokat, hanem tapasztalatok strukturálják a narratívákat. Bár az időbeli rendezettség, a struktúra eleve adott a megélt, testi tapasztalatokban, ez a rendezettség és struktúra eredendően narratív jellegű. Nem léteznek olyan implicit narratívák, amelyek a kommunikációs gyakorlatból átemelt interszubjektív narratívák mellett énformáló rendeltetéssel bírnának. Mint Hutto vélekedik, a magunkról kialakított képzetünk elválaszthatatlan attól, ahogy mások énjét megértjük, s ez a képességünk a korábbi kommunikációs tevékenységeink során megismert és elsajátított történetek révén fejlődik ki (Hutto 2016). Az ezekben az interszubjektív természetű narratívákban szereplő karakterek analógiákat, modelleket kínálnak az én megértéséhez. Általuk válik a narratív én maga is interszubjektív, dialogikus struktúrájává.

## II. AZ IMPLICIT NARRATIVIZÁLÁS SZINTJEI

Bár a megtestesült ént formáló narratívák koncepciójának valamely változata mellett állást foglaló szerzők első látásra meggyőzően érvelnek amellett, hogy az én tapasztalatainak feldolgozásában és leírásában kulcsszerep jut a kommunikációs megértés alapját jelentő interszubjektív narratíváknak, nyitva hagynak több, a koncepció szempontjából lényeges kérdést. Ilyen tisztázásra váró probléma például az is, hogy voltaképpen mit is értünk azon, hogy az én tapasztalatai narrációra érettek, más szóval, a mások kommunikációs indítékainak, attitűdjeinek azonosításához használt interszubjektív narratívák miért bizonyulnak megfelelő eszközöknek a narratív én testi, cselekvési tapasztalatainak leírásához. Ha kizárjuk annak a lehetőségét, hogy az individuum fogalmi világa narratív módon szerveződik, és ilyen formán strukturálja a feldolgozásra váró testi, cselekvési tapasztalatokat, nehéz lenne meggyőző választ adni arra a kérdésre, hogy miért kínálnak az interszubjektív narratívák megfelelő analógiákat az individuum saját testi, cselekvési tapasztalatainak értelmezéséhez.

A narratív módon szerveződő fogalmi világ és az arra épülő implicit narrativizálás nélkül ugyanakkor nehéz lenne arra a kérdésre is választ találni, hogy a kommunikációs folyamatokban működtetett explicit, interszubjektív narratívák hogyan képesek megragadhatóvá tenni az intencionális okság azon elemeit, amelyek ismeretében beazonosíthatóvá válnak a kommunikációs indítékok, attitűdök, ha nem feltételezünk egy olyan mélyebb narratívaszintet is, amely az énépítő történetei jegyében kommunikáló ember adott szituációhoz és a szituációt meghatározó társadalmi, kulturális metanarratívákhoz való viszonyát jeleníti meg. Ennek a mélyebb narratívaszintnek a hipotézise nélkül az autobiografikus és interszubjektív narratívák viszonyára vonatkozó magyarázataink bizonytalan fogalmi pillérekre épülnek fel. Ezért bár Menary és Hutto spekulatívnak tekintti és elutasítja az implicit narratívák énkonstituáló szerepét hangoztató és Hutto által „erős narrativizmus”-ként emlegetett (Hutto 2016) felfogást, úgy tű-

nik, hogy az implicit narratíva problémája megkerülhetetlen kérdéssé válik az én–narratíva viszony tisztázásakor. Ebben a többek között Marya Schechtman (1996, 2007, 2011), Anthony Rudd (2012) vagy Hanna Meretoja (2020) által képviselt megközelítésben az intencionális események és állapotok azért értelmezhetők narratívák segítségével, mert a megtestesült én cselekvési tapasztalatai maguk is narratív módon konstituálódnak. Ennek jegyében az individuum döntéseit, propozicionális attitűdjeit, viselkedését olyan implicit, tudat alatt szerveződő és működő narratívák határozzák meg, amelyek egyaránt táplálkoznak az egyén autobiografikus narratíváiból és a cselekvéseit determináló társadalmi, kulturális metanarratívákból. Mint Schechtman fogalmaz, egy olyan implicit és automatikusan működő „narratív én-konceptió alapján konstituáljuk önmagunkat, amelynek jegyében megtapasztaljuk és szervezzük is életünket” (Schechtman 2007. 162). Schechtman szerint e stabil, automatikusan működő narratív én révén tapasztalhatjuk önmagunkat egységes szubjektumnak és cselekvő ágensnek az egyes értelmezési szituációkban (Schechtman 1996). Ennek az énnak a léte adhat magyarázatot arra, hogy a múltban szerzett tapasztalatok miért gyakorolhatnak affektív hatást a jelenbéli intencionális folyamatokra, a cselekvésekhez vezető indítékokra, döntésekre; hogyan kínálhat számunkra a múlt a cselekedeteink, tapasztalataink és tulajdonságaink között fennálló kapcsolat jegyében (Schechtman 1996. 77) támpontokat az önértelmezésünkhöz, a cselekvési helyzetek feltérképezéséhez, cselekvéseink végrehajtásához. Ahogyan arra Schechtman különböző esettanulmányok tükrében is rávilágít, a múlt a különböző narratívák által táplált, komplex sajátosságai révén határozza meg az önmagunkról kialakított képünket, attitűdjeinket, döntéseinket, viselkedésünket, tetteinket, egyfajta „forgatókönyvet” kínálva a mindennapi problémák megoldásához. Így formálják például a pozitív élményeket (megerősítést, bátorítást, biztatást) hordozó gyermekkori történeteink önbizalmunkat, az önmagunkkal kapcsolatos pozitív értékítéleteinket és az ezek jegyében értelmezhetővé vált magatartásunkat is (Schechtman 1996. 108–109). Ezek a múltbeli támpontok jelenítik meg számunkra az adott szituációkhoz való viszonyunkat, amit azután magunk is próbálunk megragadhatóvá tenni a másokkal folytatott kommunikáció során.

Az ént konstituáló implicit narratívák koncepciója, mint arra Schechtman hipotézisei is rávilágítanak, tehát abból az alapvetésből építkezik, hogy minden jelenbéli cselekvés olyan jelentésszinteket hordoz magában, amelyek a cselekvő múltjának és jövőjének határozatlan kiterjedései felé mutatnak, azaz minden cselekvési narratíva egy szélesebb értelmezési narratívakeretbe ágyazódik be. Erre mutat rá Rudd is hangsúlyozva, hogy bár egy adott cselekvési narratíva lehet akár nagyon rövid is, az implicit narratíváknak köszönhetően mindig kiterjeszthető időben a múlt vagy a jövő felé (Rudd 2012). A cselekvések ilyen értelemben mindig valamilyen szélesebb narratívába ágyazva valósulnak meg, azaz ez a szélesebb narratíva több pusztán értelmezési kereténél, amelynek se-

gítségével a cselekvéseket a rájuk irányuló reflexió során utólag elhelyezzük valamilyen idősíkban. Ez az implicit keret befolyásolja az adott szituációban megvalósítható lehetséges cselekvések közül történő választásunkat, és válik a viselkedést, cselekvést meghatározó struktúrává.

Amíg tehát az explicit narratívák olyan narratív konstrukciók, történetek, amelyeket szöveges, vagy más formában közölnek egymással valamely kommunikációs folyamat szereplői, az implicit narratívák az értelemalkotás rejtett, a cselekvő attitűdjeit, döntéseit, választásait rendszerint tudat alatt meghatározó kognitív modelljei. Meretoja például ilyen implicit narratíváknak tekinti azokat a kulturálisan domináns narratív értelemalkotási modelleket, amelyek ún. „mester-narratívákként” határozzák meg egy adott kultúra tagjainak viselkedését (Meretoja 2020). E többnyire implicit formában működő „mester-narratívák” és a velük szemben többnyire explicit módon megjelenő és valamilyen kritikai nézőpontot reprezentáló „ellen-narratívák” párbeszéde determinálja Meretoja szerint az individuum mindennapi viselkedésbeli, cselekvési döntéseit. A konkrét másokkal folytatott narratív interakció során, véli Meretoja, megtanuljuk pozicionálni magunkat másokhoz, és mások mester-, valamint ellennarratíváihoz képest, azt artikulálva, hogy milyen módon tapasztaltunk meg egy bizonyos eseményt mások narratív beszámolóihoz viszonyítva (Meretoja 2020). Meretoja gondolat kísérlete is rávilágít ugyanakkor arra, hogy az emberi viselkedést, cselekvést közvetetten meghatározó implicit narratívizálásról csak akkor produkálhatunk egy többé-kevésbé elfogadható magyarázatot, ha világossá tesszük, hogy a megtestesült én tapasztalatainak feldolgozásakor tudat alatt működtetett, én-konstituáló narratívák milyen viszonyban vannak az adott cselekvési szituációkban a cselekvők döntéseit megalapozó értelemalkotási modellekkel. Ez a probléma sarkall többeket arra, hogy a szóban forgó implicit narratívákra mint olyan speciális „forgatókönyvekre” tekintsenek, amelyek folyamatosan jelen vannak az adott szituáció sajátos elemeit észlelő individuum viselkedésbeli, cselekvési döntéseinek hátterében. Tökéletes összhangban van ez a koncepció a kognitív tudomány egyik kiemelkedő alakjaként számon tartott Marvin Minsky (1975) immár klasszikusnak számító álláspontjával is, aki az értelmezési folyamatokat meghatározó, implicit fogalmi keretre mint az egyes kommunikációs helyzetekben sztereotíp cselekvési szituációkat megjelenítő adatstruktúrára tekint. Olyan kérdések összességének fogja fel ezeket a kereteket, amelyek egy feltételezett szituációban felvetődhetnek. Ezek a keretek egy keretrendszer elemeiként kapcsolódnak egymáshoz és válnak a jelentésalkotás, a kommunikáció kognitív hátterének részévé.

Hasonló módon jut el a fogalmi keret kérdésétől a narratíva problémájáig a pszichológia területén Robert Shank és Robert Abelson is, akik a „forgatókönyv” (*script*) fogalmának bevezetésével világítanak rá a fogalmi keret és a narratíva közötti hiányzó logikai láncszemre (Shank–Abelson 1977). Felfogásukban a „forgatókönyvek” a fogalmi kereteket és a narratívákat kapcsolják össze úgy,

hogy a szituációk értelmezését segítő adatsorokat történetekbe ágyazva jelenítik meg a különböző cselekvési helyzetekben. A „forgatókönyv” az események szerkezetét és elemeit írja le egy adott kontextusban. Lényegét tekintve egy előre meghatározott, sztereotipizált eseménysor, ami egy jól ismert helyzetet definiál, és lehetséges szerepeket, szereposztásokat, szerepek közötti viszonyokat jelenít meg a cselekvő számára. Erre a modellre támaszkodva tekinti Anthony Amsterdam és Jerome Bruner is az implicit narratívákat speciális időbeli „forgatókönyveknek” (Amsterdam–Bruner 2000). Ebben a megközelítésben a „forgatókönyvek” a narratívák olyan implicit tartományát jelentik, amelyek az egyes szituációkban a cselekvéseket és elvárásokat irányító, rendezett cselekvéssorokként vannak jelen a cselekvők tudatában. Ezek az implicit narratívák például olyan társadalmi, kulturális, morális értékeket jeleníthetnek meg, amelyek jegyében az individuumok mérlegelhetik a lehetséges cselekvésekkel kapcsolatos döntéseiket, vagy értékelhetik, jelentéssel ruházhatják fel mások tetteit.

Noha a viselkedést, cselekvést meghatározó implicit „forgatókönyv” hipotézisét az ént konstituáló implicit narratívák koncepciójának kritikussai (Menary 2008; Hutto 2016) az elgondolás legsebezhetőbb pontjának tartják, látnunk kell, hogy éppen ez a feltételezés vezethet el az implicit narratívákról alkotott modellek finomításához, és ahhoz, hogy ezek a modellek összehangolhatók legyenek a megtestesült ént formáló interszubjektív narratívák koncepciójával. A legnagyobb problémát ugyanis az jelenti az implicit narratívák hipotézisét elutasító szerzők szerint, hogy ez a feltevés egy spekulatív módon megragadható, „mélyebb és sötétebb” szintre helyezi a narratívákat, kiszakítva őket a megtestesült én tapasztalatainak leírásához narratíva-mintákat kínáló interperszonális kapcsolatok világából (Menary 2008). Ezt a kritikát igazolhatja az a tény is, hogy az implicit narratívák létezése mellett érvelő szerzők többsége más és más módon írja le, hogy mit is ért az individuum attitűdjeit, döntéseit, választásait tudat alatt meghatározó kognitív modellek alatt. Arról pedig végképp nincs egységes magyarázat, hogy ezek az implicit értelemalkotási modellek hogyan kapcsolódnak az explicit, azaz verbális közlési folyamatok tárgyát jelentő narratívákhoz. Ettől függetlenül úgy vélem, hogy az implicit narratívák hipotézise nemcsak hogy fenntartható lehet egy tovább finomított koncepció keretében, de jól össze is hangolható lenne a Menary, Hutto és mások nevével fémjelzett „mérésékelt” narrativista magyarázattal is.

A továbbiakban tehát amellet fogok érvelni, hogy az éntformáló narratívák koncepcióját a különböző narratívaszintek kölcsönhatásának hipotézisével kiegészítve valamelyest árnyaltabb képet kínálhatunk arról, hogy a népi pszichológia gyakorlatában megvilágított mentális konstellációk miként válhatnak az értelmezési folyamatokban megkerülhetetlen önszabályozó mechanizmusok alapjává. Ennek keretében abból az általános feltevésből indulok ki, hogy a narratívák interszubjektív és éntkonstituáló funkciója egyaránt explicit és implicit

narratívaszintek kölcsönhatására vezethető vissza. Az explicit narratívák olyan látható és/vagy hallható történeti konstrukciók, amelyek egy közlési folyamatban öltenek konkrét szöveges formát. Az implicit narratívák mélyebb szintjét az értelemalkotás specifikus, a kulturális és társadalmi viszonyrendszerébe ágyazott egyén személyes tapasztalataiból táplálkozó eseménystruktúrákat megjelenítő modelljei jelentik, amelyek tudat alatt, gondolati reflexió nélkül vezérlik az individuum viselkedését. Míg az implicit narratívák másik csoportja az adott szituációban a lehetséges cselekvések közül választó individuum propozicionális attitűdjeit jeleníti meg. Ennek a nem tudatos, gyakran mindennemű fogalmi reflexió nélkül megvalósuló választásnak a kauzális folyamata (a választás indítéka – a választás – a választás várt eredménye) reprezentálja az individuum adott szituációhoz való viszonyát, azaz az explicit narratíváinak, kommunikációs vagy más típusú cselekvéseinek értelmezését segítő implicit narratívák tárgyát.

Valamely kommunikációs cselekvés során például a közlő által közvetített jelentéstartalmak oly módon válhatnak megragadhatóvá a befogadó számára, hogy a közlő explicit és implicit narratívák metszéspontjában jeleníti meg az adott kommunikatív cselekvéshez vezető indítékokat, vágyakat, attitűdöket. E narratívátípusok együttes feldolgozása érzékeltetheti a befogadóval, hogy az adott szituációban lehetséges, társadalmilag elfogadott és értelmezhető aktusok közül a közlő milyen indíték alapján választott ki egyet üzenete közlésére, és hogy ennek az indítéknak a háttérében milyen vágy, hit, attitűd stb. rejlik. A cselekvési, viselkedési módok által közvetített implicit narratíva elsődleges rendeltetése tehát az, hogy feltárja a cselekvő (közlő) konkrét szituációban észlelt problémáival, valamint magával a szituációval kapcsolatos propozicionális attitűdjeit is. Más szóval, ennek a verbális és nonverbális jelekkel egyaránt megjelenített narratívátípusnak az elsődleges rendeltetése, hogy megragadhatóvá tegye: a cselekvő általában véve hogyan viszonyul az adott szituációban észlelt problémához és a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekhez. Ezek az implicit narratívák (például különböző stilisztikai eszközök, gesztusok, mimikai játékok, paranyelvi jelek révén) azt érzékeltetik a befogadó számára, hogy a cselekvő rendszerint milyen cselekvésekkel, viselkedéssel reagál az aktuálishoz hasonló problémákra a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekben. A kommunikációs üzenet megértésének feltétele ezért az, hogy a befogadó oly módon értse meg, hogy a közlő az adott szituációban miért éppen az általa észlelt cselekvést választotta üzenete közvetítésére, hogy egyúttal megpróbálja reprodukálni annak konkrét szituációval és problémával kapcsolatos általános attitűdjeit is.

A kommunikációs cselekvések során a közlő által közvetített jelentéstartalmak tehát oly módon válnak megragadhatóvá a befogadó számára, hogy a közlő a cselekvése által közvetlenül megjelenített, explicit történet és a cselekvéshez való viszonyát reprezentáló, implicit történet metszéspontján teszi érzékelhetővé a befogadó számára a kommunikatív aktushoz vezető indítékokat, vágyat, attitűdöt, vélekedést. A kommunikatív cselekvés különböző stílus elemekkel, non-

verbális eszközökkel és más kellékekkel megjelenített és az üzenet önmagához való viszonyát reprezentáló dimenziója így egy olyan implicit narratívát feltételez, amely azt hivatott világossá tenni az adott szituációban, hogy a közlő miért az általa végrehajtott aktust választotta a társadalmilag elfogadott, lehetséges cselekvések közül. Így ennek az implicit narratívának a reprodukálása a feltétele annak, hogy a befogadó megragadja a közlő aktusának szubjektív elemeit. Más szóval, ez a narratívátípus tárja fel egy cselekvés szubjektív elemeit, a cselekvő szándékát, vélekedését, vágyait a cselekvő választását megérteni akaró egyén számára. Az explicit és az implicit narratívaszintek egyidejű reprodukálásával válhat a népi pszichológia eszközeit használó egyén számára világossá, hogy egy adott helyzetben lehetséges, társadalmilag elfogadott cselekvések közül a cselekvő/közlő milyen indíték alapján választott ki egyet üzenete közvetítésére, és hogy ennek az indítéknak a háttérben milyen propozicionális attitűdök, érzések stb. rejlenek. Ennek az indítéknak a jegyében lehet egy adott szituációban valamely cselekvést és cselekvőt racionálisnak tekinteni, és hasonló szituációkban előre jelezhetőnek tartani bizonyos aktusait és viselkedésmódját. Az explicit narratívákat, azaz valamilyen konkrét probléma megoldására irányuló aktus eseményszerkeztúráját megjelenítő cselekvések (pl. a történetmesélésre irányuló kommunikatív aktusok) közvetlenül észlelhető eseménysorok, jelek révén hivatottak feltárni a cselekvő/közlő indítékait. A cselekvő ezek segítségével kívánja közvetlenül megragadhatóvá tenni, hogy miért éppen az adott cselekvést tekintette leginkább megfelelőnek az általa észlelt probléma megoldására, és a problémamegoldással kapcsolatos üzenete közvetítésére. Ezzel a narratívátípussal a cselekvő/közlő azt „meséli el” egy adott helyzetben, hogy miért reagált a befogadó által érzékelt konkrét cselekvéssel az észlelt problémára. Ezzel egy időben viszont a cselekvő aktusaival, viselkedésével megjelenít egy implicit narratívát is, hogy megragadhatóvá tegye az észlelt problémával és magával a cselekvési helyzettel kapcsolatos általános attitűdjeit. Ezzel a különböző cselekvésformákkal, verbális és nonverbális jelekkel megjelenített történettel a cselekvő/közlő érzékeltetni kívánja környezete számára cselekvése szubjektív elemeit, és ezáltal azt, hogy általában hogyan viszonyulna az adott szituációban észlelt problémához és a konkrét szituációhoz hasonló helyzetekhez.

A narratívaszintekkel kapcsolatos fenti hipotézist megalapozandó és általában véve a narratíva és a megtestesült én tapasztalatai közötti kapcsolat természetét tisztázandó világossá kell tennünk ugyanakkor azt is, mit értünk az alatt, hogy az én tapasztalatai narrációra érettek, azaz miért bizonyulnak a narratívák alkalmas eszközöknek arra, hogy a megtestesült én tapasztalatainak elrendezésével az individuum saját testi, cselekvési folyamatainak ok-okozati szerkezetét is megragadhatóvá tegye. Annak kulcsa ugyanis, hogy a másokkal folytatott kommunikációs tevékenység során értelmezési eszközként funkcionáló interszubjektív narratívák egyfajta „belső beszédként” interiorizálódva miért válhatnak alkalmassá a megtestesült én saját testi, cselekvési tapasztalatainak leírására, a

cselekvések kognitív háttereként szerveződő fogalmi struktúrák sajátos, asszociációs hálózatában keresendő. Vagyis a probléma tisztázásának egyik lehetséges irányát az jelentheti, ha a narrativizálás háttérében egy olyan, testi, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi hálózatot feltételezünk, amely maga is narratív módon konstruálódik, és amely ilyen módon vezet az interszubjektív és az énkonstituáló narratívák belső viszonyának kialakulásához. Ez az asszociációs fogalmi hálózat az individuum tudatában olyan adatstruktúrákat jelenít meg, amelyek egyfajta keretként szolgálnak a cselekvési szituációk megértéséhez és az adott szituációkban leginkább célravezető viselkedési, cselekvési formák kiválasztásához. Az általam javasolt megközelítésben e fogalmi hálózatok révén az én konstituálásában, valamint a mindennapi jelentéskalkotásban és kommunikációban döntő szerepet játszó narratívákat is ilyen, az események és cselekvések fogalmi reprezentációjának gazdag kapcsolatrendszeréből merítő adatstruktúrákként, ha úgy tetszik, szituációelemző értelmezési keretként határozhatjuk meg. Azaz a narratívák lényegüket tekintve a cselekvési szituációk azonosításakor értelmezési keretként szolgáló fogalmi hálózatokként is meghatározhatók: az általuk aktivált esemény, struktúra, sémák (kezdet – középpont – befejezés) valamennyi problémamegoldó cselekvésünk tapasztalatában és fogalmi reprezentációjában jelenlévő értelmezési minták. Erre hívják fel a figyelmet például a kognitív nyelvészet aspektusát megjelenítve George Lakoff és Mark Johnson is, amikor amellett érvelnek, hogy a narratívák végső soron az emberi motivációk, célok, érzelmek és cselekvések közösség tagjai által osztott kognitív struktúráját aknázzák ki, és biztosítanak ezáltal a közösség számára jól használható, a kommunikációs intenciók azonosítására alkalmas szituációelemző sémákat mintegy a kommunikációs folyamatok interszubjektivitását megalapozva (Lakoff 2008a, 2008b; Lakoff–Johnson 1999). Úgy tűnik tehát, hogy a narratív módon szerveződő fogalmi keretek hipotézise közelebb vihet bennünket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mi teszi a megtestesült én tapasztalatait alkalmassá a narratív feldolgozásra és magyarázatra, és miért hajlik az individuum arra, hogy a mindennapi önértelmezési, énmegértési folyamatok során narratívákhoz folyamodjon. Egy narratív módon konstruálódó, jelentésformáló fogalmi kerettel kapcsolatos általános koncepció egyik lehetséges kimenete lehet olyan implicit narratívák feltételezése, amelyek egyrészt az egyes szituációkban a cselekvéseket és elvárásokat irányító, rendezett cselekvéssorokként, azaz egyfajta „forgatókönyvként” vannak jelen a cselekvők tudatában, másrészt a cselekvő e „forgatókönyvvel” és az azon alapuló döntéseivel kapcsolatos propozicionális attitűdjeit jelenítik meg.

Úgy vélem, hogy a narratív keretek között megszülető fogalmi viszonyok jelentésformáló szerepének megvilágításával egyúttal megragadhatóvá válik számunkra az is, hogy a narratív módon elrendeződő értelmezési sémák használatával hogyan tudunk a kommunikációs partnerünknek mentális állapotokat (pl. hitet, vágyat, reményt vagy félelmet) tulajdonítani, és ezáltal kommunikációs

indítékaira következtetni. Nem kisebb a tétje egy erre irányuló filozófiai elemzésnek, mint hogy elfogadható magyarázatot tudunk-e kínálni az indíték-tulajdonításon alapuló megértés folyamatáról például olyan, a kortárs tudatfilozófiai, kognitív tudományi modellek fókuszába került problémák újragondolásával, mint amilyen a népi pszichológia problematikája is. Ezért a következő fejezetben arra a kérdésre keresek választ, hogy miként kínál a narratív én filozófiájának keretein belül kikristályosodott narratívafogalom megfelelő alapot a népi pszichológiára vonatkozó tudatfilozófiai, kognitív tudományi elméletek megalapozásához.

### III. NARRATIVITÁS ÉS NÉPI PSZICHOLÓGIA

A népi pszichológia jelenségét érintő tudatfilozófiai, kognitív tudományi modellek ennek a megértést segítő mindennapi kompetenciának a lényegét alapvetően abban határozzák meg, hogy a kommunikatív kapcsolatban lévő emberek a felismert viselkedési mintázatok tükrében szándékokat, vágyakat, vélekedéseket stb. legyenek képesek tulajdonítani egymásnak egy adott szituációban, és ez alapján értelmezzék vagy jósolják meg egymás cselekvéseit. A népi pszichológia prediktív ereje teremti meg az egymással kommunikatív viszonyba kerülő felek részéről a megértés, empátia és a hatékony személyközi stratégiák alapjait. Ez a készségként elsajátított, mint Daniel Dennett írja, „naiv szociális technológia” (Dennett 1998. 43) az észlelések, vélekedések, intenciók és cselekvések közötti oksági kapcsolat lehetséges mintáinak mindennapi értelmezési keretként való felhasználását jelenti. A népi pszichológia a vélekedéseket, intenciókat, vágyakat, cselekvéseket stb. egymással valós oksági kapcsolatban lévő intencionális eseményeknek és állapotoknak tekinti. Ezek az oksági kapcsolatok általános törvényekkel leírható viszonyok. Mint a Fodor álláspontját ismertető Dennett írja, a népi pszichológia „nem idealizált racionalisztikus kalkulusmód, hanem naturalista, empirikus leíróelmélet, mely a tapasztalatokkal kapcsolatos igen sok indukció által feltárt oki szabályszerűségeket rendeli a dolgokhoz” (Dennett 1998. 54). Ezek az intencionális okság háttérben feltételezett szabályszerűségekre arra utalnak, hogy a mindennapi cselekvésmagyarázatok rendszerint az értelmezett cselekvések észszerűségéből indulnak ki. Azaz a cselekvő racionalitására utalva nevezik meg a cselekvések indokait. Emiatt tekinthetjük a népi pszichológiát „racionalisztikus értelmező és előre jelző kalkulusnak” (Dennett 1998. 47). Ez a racionalis kalkulus egyrészt azt feltételezi, hogy a cselekvő vélekedéseit az ágens megismerési szükségleteihez és élettörténetéhez mérten minősíthetjük igaznak és relevánsnak, másrészt abból a hipotézisből indul ki, hogy a cselekvő a cselekvési tervei szempontjából releváns tények ismeretében és azoknak megfelelően cselekszik. Azaz a népi pszichológiát végső soron olyan sajátos logikai behaviorizmusnak kell tekintenünk, amely a cselekvő vélekedé-

seit annak az előfeltételezésnek a jegyében rekonstruálja cselekvési okokként, hogy a cselekvő bizonyos feltételek mellett bizonyos viselkedésre hajlik, „olyan viselkedésre, amely a személy más hiedelmeinek és vágyainak megléte mellett racionális lenne” (Dennett 1998. 50).

A szándékokra, vélekedésekre, vágyakra utaló cselekvésmagyarázatok tehát az aktusok észszerűségét feltételezve írják le a végrehajtásukhoz vezető mentális folyamatokat, azaz a cselekvők racionalitásából kiindulva próbálják megragadhatóvá tenni az aktusok valódi okait. Mint arra Jerry Fodor is felhívja a figyelmet, az „értelmes cselekvés” mint fogalom egy olyan lényegi oki elemet tartalmaz, amelyet egy adott kultúrában valamennyi individuum értelmességekritériumnak tekint (Fodor 1975). Ennek jegyében képesek a kommunikáló felek egymáshoz mint intencionális rendszerekhez közeledni, vagyis mint olyan létezőkhöz, amelyek viselkedését úgy lehet megérteni és előre jelezni, hogy vélekedéseket, vágyakat, kívánságokat tulajdonítunk nekik (Dennett 1971). Ezeket a mentális állapotokat, véli Dennett, rendszerint abból kiindulva azonosítjuk, hogy azokat az individuumnak élettörténeteinek függvényében birtokolnia kell (Dennett 1998. 47). Más szóval, azt feltételezzük a másik ember viselkedésének megértésekor, hogy a neki tulajdonított mentális állapotok egyaránt igazak és relevánsak a narratívákban megjelenített élete szempontjából. Bár Dennett ezt a jelenséget nem elemzi részletesen, megállapításai sejtetik, hogy a szóban forgó értelmezési folyamat narratívák csomópontján zajlik. A másik fél viselkedésével szembesülő individuum úgy alkot narratívát a viselkedésről és annak körülményeiről, hogy megpróbálja rekonstruálni a viselkedés relevanciáját megvilágító élettörténetet, amely így egyfajta keretnarratívaként szolgál a viselkedés által közvetlenül kifejezett narratíva értelmezéséhez. Ez alapján jut arra a következtetésre, hogy a viselkedés olyan aktusokból áll, amelyek teljes mértékig relevánsak és észszerűek az általa különböző mentális állapotokkal (vélekedésekkel, vágyakkal) felruházott individuum esetében.

Az én és narratíva viszonyát különböző én-fogalmak jegyében megközelítő narrativista filozófiai koncepciók (a fiktív ént konstituáló narratívák hipotézise, megtestesült ént formáló narratívák koncepciója) képviselői abban többé-kevésbé egyetértenek, hogy a népi pszichológiának nevezett kompetencia kialakulása és alkalmazása erős szálakkal kötődik a narratív gyakorlathoz. Más szóval, a népi pszichológia végső soron a narratív gyakorlat egyik sajátos formájának tekinthető. Ennek a Dennett (1991, 1998), illetve Bruner (2004), Gallagher (2006), Zahavi (2007), Herman (2008), Hutto (2009, 2016, 2022), Scalise Sugiyama (2008) által egyaránt osztott felfogásnak a sarokkövét az a hipotézis jelenti, hogy a cselekvési indítékok és a hozzájuk kapcsolódó propozicionális attitűdök narratív rekonstrukciója egyet jelent azzal, hogy megértjük a cselekvő tettei által megjelenített „történetet”. A narratív gyakorlat révén válik a népi pszichológia olyan kifinomult, integrált készséggé, amely révén a cselekvések észlelésekor képessé válunk a cselekvési indítékokhoz kapcsolódó propozicionális attitű-

dök és más pszichológiai tényezők (pl. érzelem) kölcsönhatásának megértésére. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy mindez önmagában nem feltételezi azt, hogy a népi pszichológia gyakorlatában a cselekvőnek tulajdonított indítékoknak, pozicionális attitűdöknek valós tartalommal rendelkező mentális reprezentációknak kell lenniük. A népi pszichológia létjogosultságát vitató, eliminativisták elsődleges érve ugyanis, hogy a népi pszichológia hamis képet mutat a cselekvések intencionális okairól, mert ontológiai feltevései üresek, és emiatt tévesen értelmezi az emberi viselkedés alapelveit (Churchland 1991). A népi pszichológia komolyságát vitató eliminativista kijelentésekkel szembeni legfőbb ellenérv ugyanakkor, hogy a narratív gyakorlat egyik sajátos formájaként működő indíték- és attitűd-tulajdonítás sikerét a mindennapi viselkedés-magyarázatok, kommunikációs folyamatok eredményességében, nem pedig abban mérjük, hogy megfelelnek-e tudományos módszerekkel igazolható, ontológiai értelemben valós mentális tartalmaknak. E gyakorlat lényege, hogy indítékok, tartalmasnak vélt attitűdök és érzelmek konstellációjára hivatkozva tulajdonítsunk értelmet mások cselekedeteinek, nem pedig az, hogy olyan mentális okokra világítsunk rá, amelyek vélt ontológiája valós referensekkel rendelkezik.

A népi pszichológia az indítékokat, attitűdöket, érzelmeket egymáshoz való viszonyukban, vagy fogalmazhatunk így is, egymással kölcsönhatásban véli megragadni olyan narratívák segítségével, amelyek ezt a belső viszonyt vagy kölcsönhatást a közölt, megjelenített történetek és az ént formáló narratívák különböző szintjeinek összekapcsolásával reprezentálják. Ezért vélheti például Hutto a népi pszichológiával szemben felhozott eliminativista ellenérveket egyaránt kivédhetőnek a fiktív ént formáló narratívák hipotézisét erősítő mentális fikcionalizmus (Dennett) és a megtestesült ént formáló narratívák koncepciójára épülő „mérésékelt” narrativizmus irányából (Hutto 2022). Az előbbi koncepció hívei egész egyszerűen olyan, a mindennapi indíték-tulajdonításokat segítő, hasznos fikciónak tekintik a narratív gyakorlatra épülő népi pszichológiát, amelynek nem célja a viselkedés mögöttes összefüggéseinek feltárása. Míg az utóbbi felfogás képviselői az önszabályozó én- vagy tudatformálás aspektusából közelítve meg a problémát a népi pszichológia elsődleges rendeltetését nem a cselekvőnek tulajdonított mentális állapotok tartalmának leírásában, hanem Robert Brandom (1994) nyomán az éntformálásban is szerepet játszó normatív szabályozásban látja. E hipotézist elfogadó szerzők általánosságban egyetértenek abban, hogy a népi pszichológia indítékok megragadására irányuló mindennapi, szabályozó gyakorlata teszi egy közösség tagjait a normákra és elvárásokra érzékeny individuumokká. Más szóval, a népi pszichológiát az én- vagy tudatformálás terminusaiban megközelítő filozófiai modellek szerint a mindennapi indítéktulajdonítás folyamatában válhat egy individuum fogékonnyá mások normatív elvárásaira. A cselekvések indítékainak megadásakor ilyen módon nem tartalmas mentális állapotokra utaló én-jelentéseket kínálunk fel explicit narratíváink segítségével, hanem azt demonstráljuk, hogy elkötelezettek vagyunk az általunk választott,

sajátos cselekvési forma mellett. E feltevés fényében tehát mások viselkedésének megértésekor egészen egyszerűen irreleváns, hogy a megérteni kívánt individuumok által explicitté tett indítékok valós, tudományosan igazolható okai lennének a cselekvéseknek: pusztán annyi történik, hogy ezeket az individuumokat felelősnek tartjuk a narratíváikban megjelenített cselekvési indítékaiért. Azaz ha egy individuum megadja vagy érzékelteti tettei indítékait, akkor a döntésére vonatkozó társadalmi elvárások fényében egyúttal kötelezettséget is vállal ezeknek az indítékoknak a teljesülésére. Mint arra tehát Hutto rávilágít (Hutto 2022), a népi pszichológia létjogosultsága melletti érvek között azért képezhet szilárd gondolati pillért a fenti, én- és tudatformáló magyarázat, mert az indítékadási és -tulajdonítási narratívák elsődleges szerepe abban rejlik, hogy megvilágítják, mit teszünk akkor, amikor közösségi, társadalmi elvárások jegyében korlátozzuk cselekedeteinket, nem pedig abban, hogy kauzális erővel bíró, tartalmas mentális állapotok tudományosan le nem írható létét feltételezik.

Ez a magyarázat és annak kiindulópontjául szolgáló hipotézis viszont akkor válhat igazán meggyőzővé, ha egyúttal belátjuk azt is, hogy mások viselkedésének, cselekvéseinek értelmezésekor a megjelenített/tulajdonított indítékokat, propozicionális attitűdöket, érzéseket, a közösségi, társadalmi normák, elvárások iránti elkötelezettséget és az ezeket meghatározó közösségi, társadalmi metanarratívákat egymással összefüggésben, kölcsönhatásban próbáljuk megragadni. Ez pedig az általam javasolt megközelítésben különböző, explicit és implicit narratívaszintek kölcsönhatását feltételezi a megértés folyamatában. E narratívaszintek között kialakuló kölcsönhatás révén tudja felfogásunkban a közlő/cselekvő a befogadó számára sugallni, hogy az adott szituációban az adott közösségben, társadalomban, kultúrában ismert és értelmesnek tekintett, általánosan elfogadott lehetséges cselekvések közül miért az adott aktust, viselkedésformát tartotta megfelelőnek céljai eléréséhez, azaz milyen attitűdök, érzések stb. határozzák meg a szituációhoz való viszonyát. Miután e viszony reprodukálását tekinthetjük a megértés egyik kritériumának, feltételezhetjük, hogy az azt megjelenítő implicit narratíváknak az explicit narratívákat és a mélyebb szintű, autobiografikus narratívákat összekapcsoló láncszemként folyamatosan jelen kell lenniük az indíték-tulajdonítási, értelmezési processzusban.

A cselekvések által megjelenített narratívák tehát egymással kölcsönhatásban biztosítják az aktusok megértésének, a cselekvési indítékok megragadásának feltételeit a legegyszerűbb népi pszichológiai értelmezési folyamatoktól a legkomplexebb kommunikációs jelentéstartalmak reprodukálásáig. Az explicit és implicit narratívák metszéspontjában válik igazán érthetővé, hogy a cselekvő a társadalmilag elfogadott lehetséges aktusok közül miért éppen az aktuális cselekvést választotta az általa észlelt probléma megoldására és ezzel együtt cselekvési indítékai megjelenítésére. Ez pedig nyilvánvalóan akkor történhet meg, ha a cselekvő és a cselekvését megérteni akaró egyén az adott helyzetben az adott probléma kapcsán hozzávetőlegesen ugyanazokkal az ismeretekkel rendelke-

zik, azaz egyaránt ismerik az egyén viselkedését az adott helyzetben meghatározó metanarratívákat. Az egyszerűbb népi pszichológiai diskurzusokban például a cselekvést, viselkedést értelmező egyén oly módon ruházza fel a lehetséges aktusok közül választó cselekvőt intenciókkal, vágyakkal, attitűdökkel, hogy egyrészt megérti a cselekvő választásának mentális okát, indítékát a cselekvés által közvetlenül megjelenített, explicit narratíva révén, másrészt a cselekvő által küldött jelek segítségével és a cselekvést társadalmilag, közösségileg meghatározó metanarratíva ismeretében reprodukálja azt az implicit narratívát is, amit a cselekvő az adott szituációval és problémával kapcsolatos általános attitűdjeiről „mesél el” az egyén számára, aki feltehetőleg így tud a népi pszichológia eszközeivel racionalitást tulajdonítani az észlelt cselekvésnek, és válik képessé arra, hogy prognosztizálja hasonló szituációkban a másik fél viselkedését, lehetséges aktusait.

A népi pszichológia prediktív ereje tehát az általam sugallt megközelítésben a tudat narratív struktúrájából fakad, azaz abból a képességünkől, hogy megértve a másik aktusai által közvetített narratívákat és ismerve az azokat meghatározó közösségi, társadalmi metanarratívákat, meg tudjuk jósolni, hogy az individuum az adott szituációban végrehajtható lehetséges cselekvések közül várhatóan melyiket választja ki céljai elérésére. A választás tárgyát jelentő lehetséges problémamegoldó aktusokat a közösségi metanarratívák jelenítik meg, míg az individuum a metanarratívákhoz való viszonyát az önmagáról elmesélt, én- és identitásformáló autobiografikus narratívák segítségével reprezentálja. Ennek jegyében lehet cselekedeteit egy adott kommunikációs szituációban racionálisnak vagy irracionálisnak minősíteni a népi pszichológia eszközeivel, és ennek fényében válnak rekonstruálhatóvá a szándékait befolyásoló vélekedések, hitek, vágyak vagy éppen előítéletek is. Minden egyes közvetlenül kommunikált történet háttérben tehát egy olyan implicit narratíva rejlik, amely azt hivatott megvilágítani, hogy a történetmesélő az adott szituációban választható cselekvések közül miért éppen az adott aktust választotta az általa közvetíteni kívánt történet megjelenítéséhez. A kommunikatív cselekvést végrehajtó individuum elsődleges indítéka, hogy a befogadó az individuum választási szándékát reprezentáló történetet e rejtett narratíva jegyében értse meg. Ennek elsődleges feltétele pedig az, hogy az adó egyaránt információkkal rendelkezzen az adott szituációban a vevő által lehetségesnek tekintett cselekvések körének és a társadalmilag elfogadott potenciális aktusok csoportjának viszonyáról, vagyis arról, hogy az adott szituációban a vevő milyen lehetséges cselekvésekkel reagálna az adó által megoldani kívánt problémára. Voltaképpen ezek az információk jelennek az adott helyzetekben működtetett népi pszichológia legfontosabb pillérét.

A fentiekben arra próbáltam rávilágítani, hogy miként fogalmazhatunk meg érveket a népi pszichológia mint mindennapi értelmezési gyakorlat létjogosultsága mellett a fiktív én narrativista koncepciójához és a megtestesült ént formáló interszjektív narratívák koncepciójához hasonlóan az ént konstituáló

implicit narratívák szemantikai és pszichológiai oldalról is megerősített koncepciójának irányából is. Úgy vélem ugyanis, hogy ha megértjük a narratívák és a megtestesült én testi/cselekvési tapasztalatai közötti belső, konceptuális viszony lényegét, az eddigieknél meggyőzőbb válaszokat adhatunk például az olyan kérdésekre is, mint hogy milyen módon képesek a narratívák rávilágítani az üzenetek háttérében rejlő szándékokra, vágyakra, célokra, tervekre a kommunikáció folyamatában; hogyan válhatnak a narratívák a megértés alapjává, az eredményes kommunikatív aktusok elemévé; vagy miként tudja a közlő narratívák segítségével érzékeltetni az adott kommunikációs helyzettel, az üzenet tartalmával kapcsolatos attitűdjeit, és ezáltal érthetővé tenni viselkedését a szándékait megérteni próbáló befogadó vagy befogadók számára. E belső viszony elemzése hosszú távon valószínűleg jól használható adalékokkal szolgálhat az indítékok, hitek, érzelmek és cselekvések közös kognitív struktúráját kiaknázó narratívák énmóformáló szerepére vonatkozó filozófiai koncepciók, modellek megalapozásához, és egyúttal támpontot kínálhat egy, a kortárs tudatfilozófia és pszichológia területén szorgalmazott, új én-koncepció kidolgozásához is.

## IRODALOM

- Amsterdam, Anthony – Jerome Bruner 2000. *Minding the law*. Cambridge, MA, Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674020207>
- Brandom, Robert 1994. *Making it explicit*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Bruner, Jerome 2004. Life as Narrative. *Social Research*. 3. 691–710. <https://doi.org/10.1353/sor.2004.0045>
- Churchland, Paul M. 1991. Folk Psychology and the Explanation of Human Behaviour. In John Greenwood (szerk.) *The Future of Folk Psychology*. Cambridge, Cambridge University Press. 51–69. <https://doi.org/10.2307/2214269>
- Danto, Arthur C. 1965. *The Analytical Philosophy of History*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dennett, Daniel C. 1971. Intentional Systems. *The Journal of Philosophy*. 4. 87–106. <https://doi.org/10.2307/2025382>
- Dennett, Daniel C. 1991. *Consciousness Explained*. Boston, Little Brown.
- Dennett, Daniel C. 1998. *Az intencionalitás filozófiája*. Ford. Pap Mária, Pléh Csaba, Thuma Orsolya. Budapest, Osiris Kiadó.
- Fodor, Jerry 1975. *The Language of Thought*. Cambridge, Harvard University Press.
- Gallagher, Shaun 2000. Philosophical Conceptions of the Self: Implications for Cognitive Science. *Trends in the Cognitive Sciences*. 1. 14–21. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(99\)01417-5](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(99)01417-5)
- Gallagher, Shaun 2006. The Narrative Alternative to Theory of Mind. In Richard Menary (szerk.) *Radical Enactivism: Intentionality, Phenomenology and Narrative*. Amsterdam, John Benjamins. 223–229. <https://doi.org/10.1075/ceb.2.15gal>
- Goldie, Peter 2000. *The Emotions: A Philosophical Exploration*. Oxford, Oxford University Press.
- Goldie, Peter 2012. *The Mess Inside: Narrative, Emotion and the Mind*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199230730.001.0001>

- Herman, David 2008. Narrative theory and the intentional stance. Partial Answers. *Journal of Literature and the History of Ideas*. 2. 233–260. <https://doi.org/10.1353/pan.0.0019>
- Hutto, Daniel D. 2009. Folk Psychology as Narrative Practice. *Journal of Consciousness Studies*. 6–8. 9–39.
- Hutto, Daniel D. 2016. Narrative Self-shaping: a Modest Proposal. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 1. 21–41. <https://doi.org/10.1007/s11097-014-9352-4>
- Hutto, Daniel D. 2022. A Brickhouse Defence for Folk Psychology: How to defeat „Big Bad Wolf” Eliminativism. In Tamás Demeter – T. Parent – Adam Toon (szerk.) *Mental Fictionalism: Philosophical Explorations*. London, Routledge. 160–183. <https://doi.org/10.4324/9781003091073>
- Kerby, Anthony P. 1993. *Narrative and the Self*. Indiana, Indiana University Press.
- Lakoff, George 2008a. *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York, Penguin.
- Lakoff, George 2008b. The Neural Theory of Metaphor. In Raymond Gibbs (szerk.) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press. 17–38. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816802.003>
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, Basic Books.
- McAdams, Dan P. 2001. The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*. 5. 100–122. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100>
- MacIntyre, Alasdair 1981. *After Virtue*. London, Duckworth.
- Menary, Richard 2008. Embodied Narratives. *Journal of Consciousness Studies*. 15. 63–84.
- Meretoja, Hanna 2020. A Dialogics of Counter-Narratives. In Klarissa Lueg – Marianne Wolff (szerk.) *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. London, Routledge. 30–42. <https://doi.org/10.4324/9780429279713-4>
- Mink, Louis 1981. Everyone His or Her Own Annalist. In William John Thomas Mitchell (szerk.) *On Narrative*. Chicago, University of Chicago Press. 238–239.
- Minsky, Marvin 1975. A Framework for Representing Knowledge. In Patrick Winston (szerk.) *The Psychology of Computer Vision*. New York, McGraw-Hill.
- Pléh, Csaba 2020. Narrative Identity in its Crises in Modern Literature. *Magyar Filozófiai Szemle*. 1. 9–23.
- Ricoeur, Paul 1991a. Life in Quest of Narrative. In David Wood (szerk.) *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. London, Routledge. 20–33. <https://doi.org/10.4324/9780203416815>
- Ricoeur, Paul 1991b. Narrative Identity. In David Wood (szerk.) *On Paul Ricoeur: Narrative and interpretation*. London, Routledge. 188–199. <https://doi.org/10.4324/9780203416815>
- Rudd, Anthony 2012. *Self, Value, and Narrative*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199660049.001.0001>
- Scalise Sugiyama, Michelle 2008. Narrative as Social Mapping – Case Study: The trickster genre and the free rider problem. *Ometeca*. 12. 24–42.
- Schechtman, Marya 1996. *The Constitution of Selves*. New York, Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501718380>
- Schechtman, Marya 2007. Stories, Lives, and Basic Survival: A Refinement and Defense of the Narrative View. In Daniel D. Hutto (szerk.) *Narrative and Understanding Persons. Royal Institute of Philosophy Supplement*. Cambridge, Cambridge University Press. 155–178. <https://doi.org/10.1017/S1358246107000082>
- Schechtman, Marya 2011. The Narrative Self. In Shaun Gallagher (szerk.) *The Oxford Handbook of the Self*. Oxford, Oxford University Press. 394–416. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548019.003.0018>
- Shank, Roger – Abelson, Robert 1977. *Scripts, Plans, Goals and Understanding*. Hillsdale, NJ, Erlbaum. <https://doi.org/10.4324/9780203781036>

- Strawson, Galen 2004. Against Narrativity. *Ratio*. 4. 428–452. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9329.2004.00264.x>
- Tengelyi László 1998. *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantis Kiadó.
- Tengelyi, László 2012. Action and Selfhood: A Narrative Interpretation. In Dan Zahavi (szerk.) *The Oxford Handbook of Contemporary Phenomenology*. Oxford, OUP. 265–287. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199594900.013.0014>
- Velleman, J. Daniel 2006. *Self to Self: Selected Essays*. New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498862>
- White, Hayden 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- White, Hayden 1997. *A történelem terhe*. Ford. Berényi Gábor, Braun Róbert, Heil Tamás, John Éva. Budapest, Osiris Kiadó.
- White, Hayden 1999. Postmodernism and Textual Anxieties. In Nina Witoszek – Bo Strath (szerk.) *The Postmodern Challenge: Perspectives East and West*. London, Brill Rodopi. 27–45.
- Zahavi, Dan 2007. Self and Other: The Limits of Narrative Understanding. In Daniel D. Hutto (szerk.) *Narrative and Understanding Persons. Royal Institute of Philosophy Supplement*. Cambridge, Cambridge University Press. 179–201. <https://doi.org/10.1017/S1358246107000094>